

Отже, у мові сучасної української преси помітно активізувалося вживання дієслів зі значенням «виконувати дії, пов'язані з грішми», що зумовлено впливом різних позамовних чинників. Кількісно найбільшу групу становлять дієслова, що означають витрачання, повну втрату коштів. Інші групи презентовані меншою кількістю дієслівних лексем. Для одних дієслів це значення є основним, для інших — неосновним, що слугує підставою для поділу їх у межах спільної семантичної сфери на спеціалізовані й неспеціалізовані одиниці. Серед неспеціалізованих — дієслова різних лексико-семантичних груп, для яких значення «виконувати дію, пов'язану з грішми» є здебільшого переносним. У спеціалізованих дієсловах це значення переважно стилістично нейтральне, у неспеціалізованих — стилістично марковане, співвідносно з розмовним стилем, з негативнооцінним чи фамільярним забарвленням. За допомогою таких негативнооцінних дієсловах створюють сатирично-іронічні характеристики тих, хто збагачується за рахунок когось, марно витрачає гроші, випрошує гроші, яких не заслуговує.

Негативнооцінні розмовні дієслова — найуживаніші в мові сучасної української преси, бо вони віддзеркалюють негативні процеси в економічному житті суспільства.

Ірина Глуховцева

«СКАЖИ МЕНІ, ХТО Я, ТОДІ Я СКАЖУ ТОБІ, ХТО ТИ» (ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИСЛІВ'ІВ У СУЧАСНІЙ МОВІ)

Збагачення паремійного фонду української мови відбувається різними шляхами і пов'язане з дією протилежно спрямованих тенденцій: одна зумовлює стабільність семантики, форми та структури паремій, а інша провокує формальне оновлення мовної оболонки традиційного виразу. Трансформація призводить до змін і перетворень прислів'їв, що нерідко є соціально актуалізованими в комунікації. Одні новотвори допо-

внюють уже наявні паремійні ряди, займаючи в їхньому складі ніби вже готові для них місця, а інші — позначені виразною новизною.

Під трансформацією прислів'їв розуміємо такі релевантні зміни в їх лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, за яких узуальна стала форма виразу протиставлена його оказіональній формі. *Трансформами* називаємо модифіковані традиційні стійкі сполучення слів, що зазнали змін компонентного складу та змісту з метою експресивізації чи оновлення вислову.

У наш час трансформацію стійких сталих виразів, зокрема прислів'їв та приказок, розглядають як одну з ознак прецедентного тексту, здатного змінюватися залежно від мовної ситуації. Лексичні одиниці, що створюють зміст прислів'я, здебільшого вільно функціонують у мові, можуть входити до складу синтаксичних словосполучень, у багатьох випадках їх уживають у прямому й переносному значеннях. Це дозволяє мовцеві, ураховуючи внутрішню форму слова, його системні зв'язки з іншими словами — здатність мати синоніми, антонімічні, омонімічні кореляції — замінювати одні одиниці іншими, що призводить до повної чи часткової зміни змісту сталих виразів.

Власне зміст стійких сполучень слів також є одним з важливих чинників, які враховують при трансформації. Надзвичайна місткість і внутрішня складність прислів'їв дозволяють розглядати їх як філософські константи. Паремії — це віддзеркалення минулого способу життя, історії, культури. Демократизація суспільного життя зумовлює переосмислення усталених істин, пошуку нової форми вираження. Усе це сприяє трансформації відомих афоризмів, загальноживаних прислів'їв, приказок, загадок, повір'їв тощо. Модифіковані вирази, виникаючи переважно на основі традиційних паремій, функціонують як самостійні стійкі сполучення. Серед визначальних ознак трансформ називають специфічність їхнього значення та сфери вживання.

Конотація антиприслів'я нерідко ще виразніша, ніж у традиційних висловах. Особливістю трансформ є й те, що вони не втрачають зв'язку з первинним стійким сполученням слів, на ґрунті якого виникли. І це не випадково, оскільки конотацію

новоствореного виразу можна зрозуміти, зіставляючи традиційне значення прислів'я та приказки з новим. Тоді загальновідомі фразеологізми слугують немовби тлом, що забезпечує сприйняття й усвідомлення конотації, якої набувають новоутворені вирази: «Власне кажучи, «ефект упізнавання» будь-якої трансформи прислів'я — необхідна умова її популярності й функціонування» (Вальтер Х., Мокиєнко В. Антипословицы русского народа. — СПб., 2005. — С. 12).

Дотримання схеми-моделі, за якою побудовані прислів'я, для утворення антиприслів'їв важливе, оскільки воно дозволяє співвіднести новоутворений вислів з уже відомим. Зміст новотвору при цьому суттєво змінюється. Він може викликати додаткові асоціації, актуалізувати первинні й вторинні конотації у зв'язку з вторинною експресивізацією виразу; стисло й точно характеризувати предмет, явище, дію тощо. Авторів новотвору вдається домогтися реалізації моралізаторської функції висловлення саме завдяки прозорому зв'язку нового вислову з уже відомим, усталеним в узусі.

Наприклад, прислів'я *Скажи мені, хто твій друг, і я тобі скажу, хто ти* стало основою для 64 антиприслів'їв. У ньому основне смислове навантаження має лексема *друг*, ужита в прямому значенні. Прислів'я побудоване за моделлю *Скажи (хто є А), скажу (хто є В)*.

Найчастіше в нових виразах збережено модель, формулу, за якою побудоване прислів'я, хоч пройшла заміна компонентів у першій і в другій частинах або тільки в одній з них, як-от: *скажи мені, де ти протирав штани, і я скажу, яка у тебе зараз пенсія* (Літературна Україна, 19.04.2001); *скажи мені, скільки мільйонів на твоєму банківському рахунку, і я скажу, у скільки мільйонів це обійшлося народові* (Сільські вісті, 14.10.2005); *скажи мені, хто я, тоді я скажу тобі, хто ти* (Літературна Україна, 12.08.2004); *скажи мені, хто твій спонсор, і я скажу, хто ти* (Літературна Україна, 22.05.2003); *скажи мені, хто буде проводити незалежне розслідування, і я скажу, що воно покаже* (Літературна Україна, 14.10.1999); *скажи, скільки у тебе грошей, і я скажу, ким тебе можуть обрати* (Літературна Україна, 02.12.1999). Цю формулу умовно можна визначити так: *скажи, яким є А, і я скажу, яким є В*.

Зазвичай, перебудовуючи прислів'я, поширюють їхню структуру, що зумовлює новий зміст висловлювання: *скажи мені, де у тебе «дах», і я скажу, які у тебе хороми* (Літературна Україна, 05.03.1998); *скажи мені, де працюєш, я скажу, скільки місяців ти не отримуєш зарплату* (Перець. — 2000. — №4); *скажи мені, хто я, і я скажу, куди тобі піти* (Перець. — 2000. — №8); *скажи, ким ти був раніше, і я скажу, хто ти зараз* (Перець. — 1995. — №8); *скажи мені, що ти слухаєш, і я скажу, хто ти!* (ЗМІ); *скажи мені, на що ти витрачаєш гроші, і я скажу, де ти їх береш* (З усної мови); *скажи мені, яка у тебе стартова сторінка, і я скажу, хто ти* (ЗМІ); *скажіть мені — що маєте ви, і я скажу — що мають вони* (Сільські вісті, 04.03.2005); *скажіть мені — кого на виборах підтримують олігархи, і я скажу — за кого треба голосувати* (Сільські вісті, 05.11.2004); *скажіть мені — наскільки вибори будуть сфальсифіковані, і я скажу — хто в них переможе* (Сільські вісті, 20.08.2004); *скажи мені, чого ти хочеш, і я скажу, чого ти перехочеш* (Сільські вісті, 03.08.2001); *скажи мені, кого обрали, і я скажу, скільки грошей було витрачено на його виборчу кампанію* (Сільські вісті, 03.08.2001); *скажи мені, хто твій друг, і я скажу, що йому від тебе потрібно* (Сільські вісті, 12.03.1999); *скажи мені, які у тебе привілеї, і я скажу, хто ти* (Сільські вісті, 17.03.1995); *скажи мені, хто ваш депутат, і я скажу, хто ви* (Сільські вісті, 06.01.1995).

Іноді дієслівні форми *скажи ... скажу*, що виконують роль обрамлення, замінені на *розкажи ... скажу, розкажи ... розкажу, розкажіть ... розкажу*: *розкажи мені про свої родинні зв'язки, і я скажу — що тобі поталанило приватизувати* (Сільські вісті, 20.08.2004); *розкажи мені анекдот, і я розкажу, де ти його почув* (З усної мови); *розкажіть мені про результати соціального опитування, і я розкажу, хто його проводив* (Сільські вісті, 20.08.2004).

Антиприслів'я можуть мати частково змінене обрамлення, від чого змін зазнає й сама модель побудови стійкого виразу, зокрема дієслівна форма *скажи* може сполучатися з формою *не скажу, не розкажу*: *скажи мені, хто я, і я тобі не скажу, хто ти* (З усної мови), *скажи, скільки ти мені заплатиш, і я нікому не розкажу, хто ти* (Сільські вісті, 14.10.2005).

Окрему групу трансформ становлять ті, що обрамлені словами *покажи ... покажу, покажи ... скажу*. Вони зберігають усі ознаки аналізованої моделі: *покажи мені з ким, і я тобі покажу як* (З усної мови); *покажи мені свої вуха, і я скажу, скільки локшини вони можуть ще витримати* (Сільські вісті, 19.01.2001); *покажи мені, якої товщини твій гаманець, і я скажу, чи ти подолаєш конкурсний бар'єр при вступі до вузу* (Сільські вісті, 19.01.2001); *покажи мені, які в тебе на руках мозолі, і я скажу, якою лопатою ти загрибаєш гроші* (Сільські вісті, 19.01.2001).

Опосередкований зв'язок з моделлю-формулою *Скажи (яким є А), і я скажу (яким є В)* мають вирази з дієслівними формами *доведи, зазирни*, як-от: *доведи, що вони мафіозі, і вони тебе посадять* (Літературна Україна, 22.03.2001); *зазирни у дзеркало — і ти побачиш людину, яку повинен зробити кращою* (Літературна Україна, 01.03.2001).

Роль семантичних конкретизаторів у першій частині трансформи можуть виконувати й такі форми, як *мало знати, хочеш знати, дайте*, які, переважно, не мають постійних відповідників у другій частині сталого виразу: *мало знати, хто є хто, ще треба знати, хто ти йому* (Літературна Україна, 25.06.1998); *хочеш знати, який ти чоловік, глянь на свою жінку* (Перець. — 1998. — №3); *дайте мені літр горілки, і я скажу вам, як вивести країну з кризи* (З усної мови).

Отже, трансформи прислів'я *Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти* зберігають модель-формулу, за якою побудоване прислів'я. У багатьох випадках новостворені антиприслів'я мають таке ж обрамлення, що й традиційний вираз. Найбільш змінними в цій моделі виявилися іменникові форми, що призводить до зміни значення вислову, рідше зазнає модифікацій обрамлення, утворюване дієслівними формами.

Аналіз таких модифікацій засвідчив, що трансформації зазвичай підлягають найбільш уживані та актуальні в певний період розвитку мови стійкі сполучення слів, побудовані на важливих для цієї мовної спільноти усталених образах.